

Coğrafi Çevre, Kültürel Ekoloji ve Sürdürülebilir Turizm Açısından

ANADOLU'DA KAR, BUZ VE SOĞUTMA KÜLTÜRÜ

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ - Dr. Leman ALBAYRAK

Birinci Baskı : Aralık 2022

Eser : Coğrafi Çevre, Kültürel Ekoloji ve Sürdürülebilir
Turizm Açısından ANADOLU'DA KAR, BUZ
VE SOĞUTMA KÜLTÜRÜ

Yazar : Cevdet Yılmaz - Leman Albayrak

Yayın Editörü : Seyfi Karahan

Pazarlama : İsmet Karahan

Kapak Tasarım : Karahan

Mizanpaj : Karahan

ISBN: 978-605-72705-0-4

Baskı : Özbaran Ofset

Tel : 0 312 394 45 60

KARAHAN
KİTAP E V İ

Merkez: Kayalıbağ Mah. Atatürk Cad. 26001 Sok. Özel sancak Apt. 1/B
Seyhan / ADANA Tel: (0 322) 363 05 84 Fax: (0 322) 363 57 79

Şube: Mahfesiğmaz Mah. 79019 sok. Sargut Apt. No: 39
Çukurova / ADANA Tel: (0322) 234 16 11 Fax: (0 322) 234 16 33

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	v
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın amacı	7
1.2. Kuramsal çerçeve ve kültürel ekoloji	8
Kültürel adaptasyon	9
Yerel coğrafi bilgi	12
Toplumların teknoloji ve ekonomi seviyesi	12
Alışkanlıklar, tercihler, inançlar	13
1.3. Yöntem	13
2. KAR VE BUZ KÜLTÜRÜ	17
2.1. Kar kuyularına dünyadan örnekler	19
2.1.1. İran platosunun yarı kurak iklimine uyumlu kar kuyuları ...	19
2.1.2. İspanya'nın kar kuyuları	22
2.1.3. İtalya'da kar ve buz kültürü	25
2.1.4. Norveç'ten Londra'ya buz nakli	29
2.1.5. Orta Çağ İslam dünyasında buz nakli	31
2.2. Kar ve buz suyuna bağlı yaylacılık	31
2.3. Karlı yiyecek ve içecekler	35
2.3.1. Karsambaç	37
2.3.2. Coğrafi işaretli Nazilli Kar Helvası	41
2.3.3. Dondurma ve doğal kar kuyuları	42
2.3.4. Kar şerbeti	48
2.3.5. Kar dolapları ve karlıklar	50
2.4. Sosyal yardım olarak kar; "kar sevabı", "kar hayratı"	52
2.5. Karcılar (karcı esnafı), kar ve buz ticareti	55

2.6. Yerel deyişler, resimler, afişlere yansıyan kar kültürü	61
3. KAR KUYULARI.....	52
3.1. Doğal kar kuyuları.....	66
3.1.1. Açık kar kuyuları	67
3.1.2. Köy ve yaylalarda inşa edilen kar kuyuları	74
3.1.3. Kapalı kar kuyuları	89
3.1.4. Yapay (sunî) kar kuyuları	97
3.1.5. Şehir ve kasabalarda inşa edilen kar kuyuları	101
4. SOĞUK HAVA DEPOLARI VE KAR DOLAPLARI.....	110
4.1. Modern soğutuculardan önce Anadolu'da gıda muhafazası ..	110
4.2. Mağaralar ve obruklar	112
4.3. Tüf ambarlar	118
4.4. Doğal soğutucular olarak "buzhaneler" ve kullanımı	120
4.4.1. Üzümlü Köyü buzhanesi, Şavşat.....	121
4.4.2. Uğurköy buzhanesi, Borçka	123
4.4.3. Torbalı Köyü buzhanesi, Ardanuç.....	124
4.4.4. Bulanık Köyü buzhanesi, Ardanuç	126
4.4.5. Taş yığma şeklindeki Ortaköy buzhaneleri	126
4.4.6. Demirkent Köyü buzhaneleri, Yusufeli.....	129
4.4.7. Toprak katmanında oluşturulan yapay soğuk depolar	137
4.5. Sürdürülebilir turizmde soğutuculara yer verilmesi.....	139
5. DOĞAL SOĞUTUCULARIN MODERNİZE EDİLMESİ	144
6. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	148
KAYNAKLAR	153

ÖNSÖZ

Yaşam tarzları ve iktisadi faaliyetleri büyük ölçüde yaşadıkları doğal çevrenin etkisinde olan toplumlar, hayatlarını sürdürürebilmek için tabiatla uyum içinde olarak çeşitli çözümler bulmuş, bunun için kültürel birikimlerini de bir kılavuz olarak kullanmışlardır. Sanayi ve teknolojinin henüz hayatımıza girmedığı dönemlerde, ısı ve soğukun gıda üzerindeki etkisini geleneksel olarak kontrol etme yöntemlerinde bu durum belirgin olarak görülmektedir. Gıdaların bozulmadan raf ömrünü uzatma taleplerine insan biyolojisinin iklim ve mevsim şartlarına uyum ihtiyacı eklenince, gerek gıdanın, mahsulün ve tohumların muhafazasında, gerek insanların serinleme ihtiyaçlarında kar, buz ve yeryüzü şekillerine bağlı soğutucu etkisi olan doğal ortamlar önemli yere sahip olmuştur. İnsan ihtiyaçlarının zamanla doğa üzerinde oluşturduğu bozucu etki karşısında sürdürülebilir kullanım için doğaya uyumlu yaşam becerileri, enerji tasarrufu, sağlıklı gıda muhafazası giderek daha önemli hale gelmektedir. Bu durum bizi, günümüze kadar ulaşmış ya da yakın yıllara kadar devam etmiş, kendi döneminde tecrübeye dayalı olarak gelişmiş olan ve yerli yerinde kullanılan geleneksel bilgiye yönlendirmektedir.

Bu çalışma ile yerel coğrafi çevre şartları içinde bazı imkânlar kullanılarak; gıda muhafazasının, soğutmanın nasıl sağlandığı, benzeri yöntemlerin geçmişten günümüze ne tür özellikler gösterdiği, Anadolu'da unutulmaya yüz tutan kar, buz ve doğal soğutuculara dayalı geleneksel ekolojik bilginin ne olduğu, bunlardan sürdürülebilir şekilde tekrar nasıl istifade edilebileceğini göstermek amaçlanmıştır. Çalışma, kültürel ekoloji perspektifi ile doğal soğutucu olarak kar, buz ve yerel halkın buzhane, buzluk, karlık olarak adlandırdığı yapılar ile doğal ve yapay kar kuyularının gündelik yaşam ve kültürdeki çeşitli yönlerini incelemektedir. Çalışma, Anadolu'da farklı iklim şartlarında yaşayan, kırsal ekonomik faaliyetlerin devamlılığında coğrafi çevreye adapte olma ve ondan sürdürülebilir şekilde yararlanma yöntemlerine dair yapılan arazi gözlemleri ile gelişmiştir. Araştırmada, yerli ve yabancı literatürden de istifade edilerek farklı bölgelerdeki uygulamalar ile Türkiye ile aynı kuşakta bulunan ülkeler gözden geçirilerek "benzer coğrafi şartların benzer ekonomik ve sosyal sonuçlar doğurabileceği" görüşünden hareketle, kar, buz ve soğutma kültürü örnekleri coğrafi perspektifle analiz edilerek değerlendirilmiştir.

Çalışmada ilk olarak kar ve buz kültürü üzerinde durulmuş, ardından kar kuyularından bahsedilmiş ve Anadolu'daki yaylacılık faaliyetlerinde kar, kar suyu, sıcak yaz aylarında kullanmak üzere karın muhafazası, bunun için çeşitli karstik yapıların nasıl değerlendirildiği konusuna değinilmiştir. Ardından, kar ve buzun soğutucu olarak yiyecek, içeceklerde kullanılması ele

alınmış; sosyal hayatta karın yeri ve öneminden bahsedilmiştir. Daha sonra, kısmen insan etkisi ile oluşturulmuş doğal soğuk hava depoları ele alınmış, bunların kırsal turizmde nasıl değerlendirilebileceği yorumlanmıştır. Son bölümde ise doğal soğutuculara dair yerel bilginin modern hayata nasıl ve niçin uyarlandığından bahsedilmiştir.

Bugün olduğu gibi gelecekte de insanın çevresini etkileme ve doğaya en az zararla ondan nasıl faydalandığı, yaşam ve üretimin ne şekilde sürdürüldüğünü gösteren yerel coğrafi bilgi her daim önemini koruyacaktır. Doğaya zarar vermeden doğadan faydalanma ilkesine güzel bir örnek teşkil eden kar, buz ve soğutma yöntemlerinin daha kapsamlı bir şekilde kayda geçirilerek bu kültürün gelecek nesillerle buluşmasını sağlamak önemlidir. Bu araştırmanın temel amacı da budur.

Bu kitabın, yerel coğrafya bilgisini önemseyen, coğrafi çevre ile insanın uyumunu ele alan kültürel ekolojiyi anlamak isteyen, bu kitapta sadece bir kısmını verebildiğimiz; kar, buz, soğutma, gıda muhafazasına dayalı geleneksel bilgi gibi hususlar üzerinden geçmişten günümüze neler yaşandığını, insanoğlunun bugünün ifadesiyle "iklimlendirme" konusundaki tarihsel serüvenini, özellikle Anadolu topraklarında yaşayan insanların nasıl bir kültürel birikim gerçekleştirdiklerini bunların hangilerinin hızla yok olduğunu, bunlara nasıl sahip çıkılması gerektiğini, geçmiş birikimlerimizin gelecekteki sorunlarımıza çözüm üretme potansiyelini merak edenlerin ilgisi çekeceğini düşünüyoruz.

Uzun yıllara dayanan bu araştırmanın ilk çekirdeği 2006 yılında Gaziantep'te düzenlenen 7. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi'nde sunulan Kar Kuyuları isimli tebliğ ile başlamıştır. O günden bu yana birçok malzeme birikmiş, yeri geldikçe araştırma yapılmış, basında ve yayında dikkat çeken yazılı ve görsel haberler takip edilmiş ve arşivlenmiştir. Bu aşamalarda coğrafyacı bazı arkadaşlarımızın yaptıkları çalışmalar da takip edilmiş onlardan da faydalanılmıştır. Görüş ve fotoğrafları ile bizlere katkı sağlayan meslektaşlarımıza, bilgilerini bizimle paylaşan ve bu kültürü yaşatmakta olan vatandaşlarımıza canı gönülden teşekkür ederiz.

Kültür coğrafyamızda önemli bir boşluğu dolduracağına inandığımız bu eserin kültürel bilincimizin artmasına küçük de olsa bir katkı yapacağına inanıyoruz.

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ
Dr. Leman ALBAYRAK

1. GİRİŞ

Gıdalarımızın belli bir süre bozulmadan saklanması, yiyecek-içeceğin soğutulması, mahsullerin güvenli ortamda muhafazası, tohumların ekilene kadar korunması için insanoğlu binlerce yıldır arayış içindedir. Çözüm genellikle yakın coğrafi çevrede ve doğal ortam içinde aranmıştır. Soğutma endüstrisinin bize sunduğu araç gereçler gündelik hayatımıza girinceye kadar bu amaçla *kar ve buz* gibi iklim elemanları, *mağara ve obruklar* gibi karstik birimler, *doğal soğutucu etki* oluşturan diğer yeryüzü şekilleri, *kar ve buz* depolanan *doğal ve yapay kar kuyuları* yanında, insanoğlunun bizzat kendi gayreti ve becerisi ile oluşturduğu *toprak kaplar, mahzenler, oyuklar, toprak ve taş kuyular, hayvan derilerinden yapılan torbalar* vb. çözümler bunların başında gelmektedir. Teknoloji ürünü soğutucuların henüz girmediği ya da sınırlı olduğu kırsal alanlarda halen bu tür saklama yöntemlerine sıklıkla başvurulduğu görülmektedir.

Kışları yağışlı ve soğuk geçen bölgelerde yazın kullanmak üzere kar depolamak, karı buza dönüştürmek mümkün olmaktadır. Kar, yakın geçmişe kadar, yeryüzündeki doğal çukurlarda ya da kapalı yeraltı rezervuarlarında depolanmıştır. Kar, yağış miktarının yeterli olmadığı durumlarda daha fazla mesafe kat edilerek yüksek dağlardan kar temin edilmiştir. Helenistik dönemde, kar suyu hassas bir içecek olarak kabul edilir ve bolca tüketilirdi. Romalılar ise Roma'ya Apeninler'den kar getirip saraylarının tüketimi için küçük kuyular inşa etmişlerdir. Pekin şehrinin etrafındaki hendeklerin yaz boyunca orada oluşan buzları toplayıp daha sonra kullanmak için ağzına kadar doldurulduğu bilinir (Capel, 1970: 9).

Karın bu derece lüzumlu olması, Akdeniz ülkeleri başta olmak üzere pek çok ülkede *kar ve buz ticaretini* geliştirmişti. Orta enlemlerde yaşayanların sadece mevsiminde gördüğü kar ve buz, belli bir dönem muhafaza edilebilen doğal bir madde olarak yüksek dağlardan şehir ve kasabalara taşınıyordu. Bölgeler arasında kar varlığının değişmesi ve kar tüketiminin önemli ihtiyaç olması bir kesim için ticaret ve kazanç kapısı olmuştu. Kar ve buz, çeşitli mahsul ve gıdaların bir bölgeden diğerine, uzun mesafelerdeki nakliyesinde de kullanılıyordu.

12. yüzyılda Maveraünnehir'de üne sahip olan Merv kavunları, kurutularak ya da taze bir şekilde Batı'ya ihraç ediliyordu. Taze kavunlar, buzla örtülmüş deri torbalar içinde korunarak Bağdat'a kadar ulaştırılıyordu

ANADOLU'DA KAR, BUZ VE SOĞUTMA KÜLTÜRÜ Prof. Dr. Cevdet YILMAZ - Dr. Leman ALBAYRAK

Coğrafi Çevre, Kültürel Ekoloji ve Sürdürülebilir Turizm Açısından

ANADOLU'DA KAR, BUZ VE SOĞUTMA KÜLTÜRÜ

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ - Dr. Leman ALBAYRAK

KARAHAN
KİTAP E Vİ

KARAHAN
KİTAP E Vİ www.karahankitabevi.com "kültürün
adresi"

Coğrafi Çevre, Kültürel Ekoloji ve Sürdürülebilir Turizm Açısından

ANADOLU'DA KAR, BUZ VE SOĞUTMA KÜLTÜRÜ

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ - Dr. Leman ALBAYRAK

KARAHAN
KİTAP EVI

